

IVO POSPÍŠIL

ŠESTERO POZNÁMEK K ÚSKALÍM SOUČASNÉ LITERÁRNÍ VĚDY

(K některým rysům současné vědy o literatuře)

V posledních letech jsem se v několika studiích obrátil k některým rysům současné literární vědy, které zvolna a podle mého soudu zcela příznačně vytvářejí dominantu dnešního stavu a udávají tón. Jednotlivé příspěvky se týkaly obecné situace literární vědy, slavistiky, komparatistiky, některých kategorií poetiky, literárněvědné antropologie, kritiky strukturalismu a imanentních metod apod. (viz výběrový seznam). Nyní bych z různých pramenů shrnul rysy, které se stále více – v české literární vědě obecně a slavistice zvláště – objevují a dokonce v jistém smyslu určují povahu těchto disciplín.

1. Základní vlastností naší epochy je znejistění, ambivalence a s tím spojená kompromitace kategorie určitosti a určenosti, pevných hodnotových systémů a originality čili původnosti. Předpokladem pro toto rozkolísání je ovšem změna struktury a metodologie klasické literární vědy, jež je spojována s jevy označovanými tradičně v literární vědě jako poststrukturalismus nebo širše jako postmodernismus. Každá změna metodologie začíná pohybem uvnitř dané vědní disciplíny, změnou jejího tázání a jejího rámce. Tuto etapu bychom nazvali etapou rozvolňování metodologického a problémového rámce literární vědy a zvýšené kritiky „neživotnosti“ strukturalismu a technologických metod vůbec.

2. S tím je spojeno nezbytné literární vědy přesahovat ze svého rámce jinam, vytvářet nové víceméně amorfnní metodologické celky. Například literární genologie bývá již formulována jako generální genologie, tedy vztahující se k umění a k žánrům vůbec, tedy i k žánrům věcné literatury, komparatistika, například v Ďurišinově pojetí, již není disciplínou literární vědy, ale samostatnou nebo alespoň autonomní disciplínou, která má svou bázi nejen ve filologických vědách, ale také v politologii, sociologii, politickém zeměpisu apod. To vše – stejně jako definování translologie (nikoli teorie překladu) jako samostatné vědy – je běžný vývoj vědy, která se štěpí, zužuje, transcenduje. Problém začíná tehdy, naruší-li se homogenní struktura oboru, v daném případě literární vědy, její metodologická a axiologická báze: tedy – řečeno se Smerďakovem z Bratrů Karamazovových – když je „vsjo dozvoleno“. Je zřejmé, že literární věda má fáze klasické přísnosti, technologické exaktnosti (takže například normativní klasi-

cismus se tu podivuhodně sblíží s funkcionalistickým strukturalismem, i když se to na první pohled nezdá) a volného výkladu, esejističnosti, úvahovosti, kontemplativnosti, v nichž vynikají spíše metody psychologické a sociologické. Hlavním předpokladem k rozkládání kompaktnosti literární vědy je nedostatečné zření ke kontinuitě literárněvědného myšlení, k dialektice tradice a inovace, návaznosti a přetržitosti, kontinuitě a diskontinuitě. Obvykle se absolutizuje jeden vývojový rys, který se postaví proti druhému a odsune jej do bezvýznamnosti (ostatně odsunování do bezvýznamnosti se někdy – bohužel – týká zacházení s některými osobnostmi literární vědy). Dělá se to obvykle tak, že se opět jeden dílčí rys daného metodologického směru pokládá za jeho rys hlavní nebo dokonce jediný: tento postup je tedy dán neznalostí, slabou znalostí nebo záměrnou ignorancí a deformací. Na druhé straně je zřejmé, že ani literární věda není plochou pro kompromisy, že se nové myšlenky musí prosadit v polemice se starými, a tedy že tento postup předpokládá jistou extrémnost podání, jisté krajnosti a nekompromisnost. Nicméně tam nemůže chybět elementární funkční a zcela věcná úcta k tomu, na čem tato polemika staví a z čeho vyrůstá, tj. úcta k podnětům, které jsou – ať chceme nebo nechceme – stále součástí rozborů literatury a cestou k jejímu pochopení. Literární věda – stejně jako další humanitní vědy – není založena na „převratové logice“, kdy jeden objev otřese celou vědou: je to spíše věda drobných posunů důrazu, pohybů východisek a cílů. Například literárněvědná hermeneutika, antropologie nebo dekonstrukce nemohou ani zdůvodnit svoji metodologickou bázi jinak než odkazem k jiným metodám – ať souhlasně, nebo polemicky: pro mě není zásadního rozporu mezi strukturalismem a antropologií literatury, jsou to dvě strany jedné mince, jde jen o jiné kladení otázek, kdy je jedna metoda subsumována pod druhou.

3. Pochybuje se o tzv. vědeckosti humanitních věd, jinak řečeno např. o tom, že literární věda je vědou. Mechanicky se tak přebírá anglosaské rozlišování „science“ a „scholarship“, tedy „věda“ je vyhrazena pouze pro vědy exaktní a přírodní, zatímco „humanities“ jsou spíše úvahové, „badatelské“ ve smyslu spekulativní. To je jistě do značné míry pravda, ale jen do jisté míry, která je dána složitostí pohybu, jenž literární věda zkoumá: jsou to jak všechny druhy pohybu, které zkoumají vědy přírodní, tak to, co je spojeno s logikou a matematikou, tedy vědami exaktními, tak společenský pohyb, který zkoumají vědy sociální, a jeho umělecká reflexe. Tzv. nevědeckost literární vědy (viz úsilí v 60. letech 20. století vyjádřené prevalencí imanentních metod a matematických a statistických přístupů spolu s počátky computer science a s počítačovým generováním textů) je dána složitostí předmětu: není tedy ctností zdůrazňovat spekulativnost literární vědy, je to jedna z možností zkoumání tohoto složitého objektu. Literární věda směřuje k poznání různými cestami, jistě i spekulativními, ale ani ty nelze absolutizovat, když je možné postupovat exaktně nebo alespoň exaktněji, zvláště v případě kvantitativního bádání. Když se pak nezbytná míra spekulativnosti absolutizuje, začíná být již vše dovoleno. Především volná úvahovost dovoluje menší erudici - každý vlastně něco ví, návaznost není potřebná: takže se často stává, že se objevuje objevené. Ani tato úvaha není jistě zcela původní, to nám již vysvětlila teorie intertextu a mezitextového navazování, nic-

méně struktura formulací je jiná, než v jiných studiích tohoto typu. Naprostá rezignace na pokorné navazování na myšlenky již řečené nebo napsané, směřování k bezbřehému esejsmu je běžným rysem valné části dnešní literární vědy, literárněvědnou slavistiku nevyjímaje.

4. Postmodernistická ambivalentnost, aluzivnost a intertextovost výrazně oslabují také v renesanci se zrodilí kategorii individuálního, původního, originální autorství. V literárněvědných statích se nyní běžně přebírají citáty a formule, přejímají se citace z cizích prací, aniž se uvádí pramen, citují se knihy, které jejich autor nikdy neviděl, natož aby je četl; nicméně takto působí dojmem elitního vzdělance. Již není ctností alespoň něco malého vymyslet: převažují přehledy „panelované“ ze studií jiných autorů. Je to dáno do jisté míry také generačně: mladší, nastupující generace se již nechtějí podrobit diktátu starších, jakoby zkušenějších. To by nebylo nic odsouzeníhodného, kdyby k tomu nechtěli dospět mimo jakoukoli diskusi: zdá se, že dnešní absence věcných debat a diskusí je záměrným tahem, který má znemožnit udržování poznávacích hodnot: každý si vede svůj diskurs, do kterého nikomu nic není; ten druhý (nejde tu o záměnu tolerance a indiference, filozofie „jinakosti“ s absencí jakéhokoli hodnotového kritéria?) je nucen respektovat (i při různých konferencích a obhajobách, habilitacích apod.) onen diskurs nebo může být označen za nedemokratického a netolerantního. Jenže vědcem člověka nikdo nevolí, on nepodléhá parlamentnímu systému, není určován většinou ani menšinou (teď ovšem nemyslíme nutnost schvalování kvalifikačních postupů před vědeckými radami apod., ale vědeckost jako takovou), on jím buď je, nebo není: i tu ovšem sehrává svou úlohu vědecká komunita, ale jen jako konstatující všeobecné faktum. Nejjednodušším únikem z hodnotových měřítek je právě útěk na hranice věd: když budu literárním vědcům vyprávět něco ze sociologie nebo politologie či filozofie, co jsem si zrovna přečetl, mohu se stát nedostižným: právě oblasti na hranicích věd, které se stávaly epicentrem vzniku nových disciplín a hybateli vývoje, se nyní stávají nebezpečnou zónou fantazírujících diletantů.

5. To je ovšem spojeno také s všeobecnou nadvládou médií, s tlakem žurnalismu (neboť snad každý novinář je schopen popsat vše od literární vědy po kvantovou mechaniku), neboť ta začínají určovat i povahu vědy a to, kdo je vědec a kdo není. Je tu však i druhá strana: zatímco někteří se snaží pohnout vědami a podívat se na jejich předmět jinak, jiní ještě žijí spíše v 19. nebo v první polovině 20. století, kdy aktuálními novinkami byl pozitivismus nebo Pražská škola. To pak vědeckou mládež vede k vlastním, nekritickým diskursům a k showvívavé ignoranci „staré vědy“ – tedy: ať si každý vykládá, co chce, všichni mají svou pravdu. Doslova tragédií je bezstarostnost některých literárních vědců, které píšou o lecčems, co literární vědou není nebo čemu hlubinně nerozumějí: tu nám prokazují nesčetné konference o postmodernismu, dekonstrukci apod. spíše medvědí službu. Často totiž jde o objevování objeveného, kdy se opět projevuje slabost všeobecné i speciální erudice. Také neznamená, že by literární vědec neměl fungovat jako esejista, publicista nebo reportér, ale to jsou již jiné role, jež na sebe jako člověk bere. V době všeobecného prolínání, prostupování a rozostřených hranic, v době směsí a konglomerátů je třeba znovu nastolit otázku

hranic a mezi čehokoli (věd, žánrů, metod): nebojme se ani slova norma, je i v tomto ohledu základní.

6. Jak napomoci návratu hodnot, které by byly všeobecně respektovány, jak vrátit literární vědě ztracenou profesionalitu? Je to především návrat dříve běžné komunikace mezi vědci, diskusí a střetů, nikoli však osobních, ale věcných, které jdou ke kořenům metodologie literární vědy. Předpokladem je obnova erudice: často se stává, že se do popředí věd dostávají lidé s nedostatečnou znalostí, lidé, kteří rychle vyrostli, ale nemají dostatečné vzdělanostní zázemí, mimo jiné jazykové a obecně kulturní. To vyžaduje rozsáhlou aktivitu, zakládání knihoven a edic, s nimiž se již někde započalo; bylo by však dobře tuto činnost lépe promyslet. Také by se měl zásadně reformovat systém tzv. doktorského studia, které při své kvantitě nedovoluje v humanitních vědách nezbytné ryze individuální kontakty a přístupy. Zde se však již dostáváme nad rámec literární vědy. Institucionální reformy nebo posuny však nemohou nahradit volní úsilí vrátit literární vědě její ztracené metodologické kontury, její přísnost a relativní přesnost, v jistém smyslu exaktnost nebo alespoň úsilí o ni, vědeckou poctivost, která se vyhne zneužívání postmoderní ambivalence a znovu docení původnost vědy, její objevy a jejich nezciizitelnost, vrátí literární vědě řád, povede k „obnovení pořádku“, jak o něm píše A. Haman. Teprve na tom lze stavět ta specifika, která se nyní tak abundantly projevují: spekulativnost, kontemplativnost, esejismus – ale bez znalosti řemesla, bez hluboké erudice, k níž nelze dojít za krátkou dobu, dlouhým vrstvením a zřetězováním poznatků a souvislostí, nemá literární věda budoucnost, ledaže by se stala – jako již skoro vše – beztvárovou součástí žurnalistických a masmediálních her.

VÝBĚR DOSUD PUBLIKOVANÝCH PRACÍ AUTORA NA TATO NEBO BLÍZKÁ TĚMATA:

- Pospíšil, I. – Zelenka, M. (eds): Karel Krejčí: Sociologie literatury. Vychází ve spolupráci Ústavu slavistiky a Literárněvědné společnosti AV ČR. Masarykova univerzita, Brno 2001. Úvodní studie: Souvislosti sociologického přístupu k literatuře a komparatistické impulsy Karla Krejčího v meziválečném období: na pomezí sociologismu a strukturální estetiky, s. 5–32 (autoři: Ivo Pospíšil a Miloš Zelenka).
- Pospíšil, I.: Osobnost a literární žánr v kleštích dějin (Poetika dějinného zmařování na pomezí faktu a fikce aneb Ahasver 20. století: román Oty Filipa Sedmý životopis). *Slavia Occidentalis*, tom 58 (2001), Poznaň 2001, s. 58–155.
- Pospíšil, I.: Věda o literatuře: tři pohledy. In: *Humanitní vědy v epoše globalizace*, Vysoká škola Karla Engliš, Series studiorum humanitatis 1, Brno 2002, s. 84–98.
- Pospíšil, I.: Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu *Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137.
- Pospíšil, I.: My a oni: ve středu i na okraji. Poznámky k česko-ruským literárním vztahům. In: *Dialog kultur I. Sborník příspěvků z odborného semináře – Hradec Králové 14. 11. 2001*, katedra slavistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, OFTIS, Ústí nad Orlicí 2002, s. 13–39.
- Pospíšil, I. (ed.): *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002.

- Pospíšil, I.: Rasanz und Feingefühl: Zum Phänomen Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 265–278.
- Pospíšil, I.: Svět textu po strukturalismu: literární věda a její středoevropské souvislosti (Úvahy in margine knihy Ryszarda Nycze *Tekstowy świat*). *Slavica Litteraria*, X 5, 2002, s. 75–80.
- Pospíšil, I.: Slavistika, komparatistika, literární věda a jejich osudová hodina. In: *Studia Slavica VI. Slavistika osudem i volbou. K 75. narozeninám prof. Jiřího Damborského*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Uniwersytet Opolski, Ostrava 2002, s. 213–226.
- Pospíšil, I. (ed.): *Areál – sociální vědy – filologie. Kabinet integrované žánrové typologie*. Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002.
- Pospíšil, I.: Vizualizace v komplexu uměleckých detailů v románu *Oty Filipa Sedmý životopis*. In: *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich. Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz, Katowice 2002, s. 299–307.
- Pospíšil, I.: Otvírání černé skříňky. K jádru a konsekvencím Estetiky jednakosti Lubomíra Plesníka. *Opera Slavica* 2002, č. 1, roč. XII., s. 23–33.
- Pospíšil, I.: *Moderna a vztahovost* (Darina Pallová: Kapitoly z nemecko-slovenských literárnych vzťahov. Veda, nakladateľstvo SAV, Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bratislava 1999, 113 s. Darina Pallová: V súradniciach interkultúrnych súvislostí. Literatúra v kontexte interpretácií. Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Trnava 2001, 140 s.). *Opera Slavica* 2002, č. 1, roč. XII., s. 56–57.
- Pospíšil, I.: Slavistika a evropské změny na konci 20. století (Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku. Język – tradycja – kultura. Redakcja Emil Tokarz. Śląsk, Katowice 2001, 323 s.). *Opera Slavica* 2002, č. 2, roč. XII., s. 59–61.
- Pospíšil, I.: Bogusław Bakula: Historia i komparatystyka. Szkice o literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku. *Prace Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Literacka*, Poznań 2000, 188 s. *Slavia* 2002, č. 2, s. 214–216.
- Pospíšil, I.: Evropská dimenze, jazyk, literatura a paradoxy globalizace. In: *Humanitní vědy: klíčová témata a evropská integrace na počátku 21. století*. Nakladatelství Linie pro Vysokou školu Karla Engliše, Brno 2002, s. 47–70.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Historie, filologie a areálová studia. K příspěvku Vladimíra Goňce Založení Českého národního komitétu pro středoevropská a východoevropská studia (ČMM 120, 2001, č. 1, s. 288–290). *Časopis Matice moravské*, roč. CXXI/2002, č. 1, s. 145–149.
- Pospíšil, I.: Literaturovedenje i slavistika v period globalizacii: metodologičeskije sdvigi. In: *Russkij jazyk v centre Jevropy* 5, Asociacija rusistov Slovakii, Banská Bystrica 2002, s. 93–102.
- Pospíšil, I.: The Danger of Loneliness: the New Splendid Isolation. In: Reinhard Ibler (Hrsg.): *Von der sozialistischen zu einer marktorientierten Kultur?* Ergon Verlag, Würzburg 2000, s. 83–96.
- Pospíšil, I.: „Stydlivost“ tvorby (Apollon Grigorjev, kreativní autoreflexe a vývojové vplyváni ruské literatury. In: *Litteraria Humanitas IX, Cesta k duši díla – Miroslav Mikulášek* – Brno 2001, s. 31–39.
- Pospíšil, I.: Rédey Zoltán: Výrazové tendencie súčasnej slovenskej lyriky, Nitra 2001; *Pragmatika vyjadrovacích prostriedkov umenia II.*, Nitra 2001. *Slovenská literatúra* 2002, XLIX, 3, s. 234–236.
- Pospíšil, I.: Literární postava jako „zašité nůžky“ literární vědy. *Slavica Litteraria*, X 4, 2001, s. 51–58.
- Pospíšil, I.: Významy a smysl (literárněvědné) slavistiky (Příspěvek do diskuse). *Slavica Litteraria*, X 4, 2001, s. 87–94.
- Pospíšil, I.: Derrida očima českého literárního vědce (Zdeněk Kožmín: *Smysl dekonstrukce. Derridovy průřezy*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 1998). *Slavica Litteraria*, X 4, 2001, s. 137–138.

- Pospíšil, I.: Nezbytné metodologické návaznosti aneb Poněkud vyprázdňená pragmatika (Zoltán Rédey: Pragmatika básnického tvaru. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie. Nitra 2000, 238 s.). *Slavica Litteraria*, X 4, 2001, s. 141–143.
- Pospíšil, I.: Úskalfi „nové komparatistiky“, inovace, skepse a odvrátená tvář literárněvědných metod. In: *Litteraria Humanitas. Slavistika a balkanistika X*, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2001, s. 49–54.
- Pospíšil, I.: K problematice ruské postmoderny. *Slavia*, roč. 70, 2001, seš. 1, s. 87–92.
- Pospíšil, I.: Humor jako mobilizace psychiky, potencialita, zmarňování, přesah a nebezpečí (Sedmý životopis Oty Filipa a jeho předchůdci). *Stylistyka X*, Opole 2001, s. 33–46.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: Komparatystyka, poetyka i literatura światowa. O metodologicznych korzeniach i zależnościach koncepcji zespolu Ďurišina. In: *Dialog. Komparatystyka. Literatura*, red. Edward Kasperski – Danuta Ulicka. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002, s. 231–250 (přel. Teresa Maria Pietrowska-Malek).
- Pospíšil, I.: Existuje moravská literárněvědná rusistika a ukrajinistika? Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. *Maticе moravská*, Brno 2001, s. 153–172.
- Pospíšil, I.: Literarna zgodovina, poststrukturalizem, diletantizem in območje raziskave – Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies. In: *Kako pisati literarno zgodovino danes? Mednarodni simpozij. Povzetki referatov. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Slovensko društvo za primerjalno književnost*, Ljubljana, 14.-15. oktober 2002, s. 37–39.
- Pospíšil, I.: Literárněvědná slavistika a komparatistika. Několik poznámek ke koncepci, teorii a praxi. In: *Slavica Comparativa. Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Miroslava Kvapila, DrSc. Euroslavica*, Praha 2002, s. 9–16.
- Pospíšil, I.: Současná literárněvědná slavistika: nutnost změny, iluze a realita. In: *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Sborník referátů z vědeckého kolokvia 11. června 1998 v Praze. Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna*, Praha 2002, s. 116–125.
- Pospíšil, I.: Až se vyčásl... Úvahy – kritiky – glosy – eseje. *Nadace Universitas Masarykiana, Nakladatelství a vydavatelství Nauma, edice Heureka*, Brno 2002, 132 s.
- Pospíšil, I.: Literatura a úzkost: Ota Filip a Oksana Zabužko. *Bohemica Litteraria*, roč. 2001, V 4, s. 147–153.
- Pospíšil, I.: Detail jako emblém doby. František Kautman: O literatuře a jejich tvůrcích. Studie, úvahy a stati z let 1977–1989. Praha: TORST, 1999, 294 s. *Slovak Review, A Review of World Literature Research*, vol. XI/2002, No. 2, s. 174–178.
- Pospíšil, I.: Pragnienie ścisłości i historyzmu: nauka o literaturze w atmosferze postmodernizmu. *Teksty drugie* 2002, 4, s. 195–201.
- Pospíšil, I.: Brněnská rusistická a slavistická škola. *Alternativa Plus*, roč. VI., 2002, 3–4, s. 4–7.